

Dr hab. Iwona Janicka, prof. UŁ
Instytut Psychologii
Uniwersytet Łódzki

**Recenzja rozprawy naukowej Tomasza Jakubowskiego - *Psychologiczne uwarunkowania doświadczenia i internalizowania transfobii przez osoby transpłciowe* –
przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Eugenii Mandal**

Rozprawa doktorska dotyczy bardzo ważnego i słabo eksplorowanego na gruncie polskim tematu jakim jest doświadczenie i internalizowanie transfobii przez osoby transpłciowe. Osoby niebinarne były, są i będą wśród nas, a ich niezgodność płciowa nie jest klasyfikowaną jako zaburzenie. Trudności funkcjonowania w heteronormatywnym środowisku i związane z podejmowaną tranzycją stanowią wystarczające obciążenie, któremu niejednokrotnie towarzyszą cierpienie fizyczne i psychiczne. Stąd niezbędne jest prowadzenie badań nie tylko w obszarze medycznym ale też psychologicznym. Poznanie uwarunkowań transfobii i zinternalizowanej transfobii jest ważne w procesie wsparcia psychologicznego i terapii afirmatywnej dla osób transpłciowych a także odpowiedniej edukacji społecznej ukierunkowanej na rozumienie i uznawanie różnorodności. Akceptacja innych sprzyja bowiem akceptacji siebie, co chroni przed stresem mniejszościowym. Temat rozprawy doktorskiej wpisuje się w aktualne i trudne problemy mniejszości seksualnych.

Praca jest bardzo obszerna – liczy 481 stron. Ma typową i wymaganą strukturę. Obejmuje trzy rozdziały, w których zostały opisane zagadnienia związane ze spektrum transpłciowości, tranzycją i transfobią. Kolejne (czwarty i piąty) mają charakter empiryczny. W rozdziale czwartym przedstawiono problematykę badań własnych, cel badań, pytania i hipotezy, model badawczy, zmienne i ich operacjonalizację, narzędzia wykorzystane do badań, charakterystykę grupy badanej i procedurę oraz kierunki statystycznej analizy danych. Rozdział piąty został poświęcony prezentacji grupy badanej i wyników badań, które odnoszą się do sformułowanych wcześniej sześciu pytań badawczych. Pracę kończy podsumowanie, gdzie Doktorant zawarł dyskusję wyników, ich zastosowanie praktyczne oraz ograniczenia badań własnych i wnioski. Ujęte zostały również bibliografia oraz spis tabel, rysunków i aneks. Głównym rozdziałom podporządkowane są ich części – podrozdziały,

stanowiące spójne całości i nawiązujące do ogólnej problematyki. Od strony formalnej praca spełnia standardy stawiane empirycznym rozprawom doktorskim. Drobną uwagą dotyczy podrozdziału 4.7 *Charakterystyka grupy badanej i procedura badań własnych*. Jego zawartość odnosi się tylko do procedury badań i uważam, że ta część tak powinna być zatytułowana. Natomiast grupa badana została odpowiednio opisana w rozdziale 5 (podrozdział 5.1). Praca nie budzi innych zastrzeżeń formalnych.

Przegląd teorii i badań odnoszących się do transpłciowości został starannie opracowany w trzech rozdziałach teoretycznych.

Rozdział pierwszy dotyczy zjawisk ze spektrum transpłciowości. Doktorant zdefiniował kluczowe terminy związane z tematem pracy takie jak: płeć, tożsamość płciowa, transpłciowość, niebinarność, dysforia płciowa, tranzycja płci. Wskazał na ich wielowymiarowość. Przytoczył aż 29 typologii medycznych ujmowania transpłciowości, co świadczy o tym jak złożony i trudny jest to obszar. Podjął próbę porządkowania tej wiedzy. Ostatecznie odwołał się do najnowszej (z 2022r.) i obecnie obowiązującej klasyfikacji chorób i problemów zdrowotnych (ICD-11) Światowej Organizacji Zdrowia, gdzie niezgodność płciowa została wykreślona z listy zaburzeń. Uzasadnił brak jednoznacznych poglądów na temat etiologii transpłciowości powołując na teorie psychospołeczne, biologiczne, genetyczne, a nawet ujęcia historyczne. Przedstawił różnice określania transpłciowości i przypisywania znaczenia osobom transpłciowym w różnych kulturach oraz okresach przednaukowym i naukowym. Uwzględnił również aspekt rozwojowy tożsamości płciowej u osób transpłciowych. Dokonał przeglądu wielu koncepcji rozpoczynając od najstarszych a kończąc na współczesnych, które zgłębiają kształtowanie się tożsamości transpłciowej.

Rozdział drugi obejmuje diagnozę transwestytyzmu oraz złożony proces tranzycji ujmowanej w perspektywie społecznej, prawnej i medycznej. Doktorant podkreślił znaczenie diagnostyki psychologiczno-psychiatrycznej i seksuologicznej oraz kryteria kwalifikowania do hormonalnej terapii zastępczej. Szczegółowo opisał terapię feminizującą i maskulinizującą - ich efekty, skutki dla zdrowia oraz wpływ na dobrostan psychiczny. Przedstawił złożoność zabiegów chirurgicznych korekty płci jakim mogą być poddawane osoby niebinarne płciowo. Wskazał na możliwe komplikacje takich zabiegów ale i satysfakcję ze zmiany. Tą rozbudowaną część kończy obszerny rozdział dotyczący znaczenia psychoterapii w procesie korekty płci. Doktorant wyjaśnił rolę transafirmatywnej terapii poznawczo-behawioralnej. Uznał też psychoedukację, biblioterapię i filmoterapię, jako skuteczne w radzeniu sobie ze stresem mniejszościowym na poziomie indywidualnym, interpersonalnym oraz systemowym.

Trzeci rozdział został poświęcony problematyce transfobii, strategiom radzenia sobie z transfobią i jej konsekwencjami. Doktorant ocenił wpływ uprzedzeń, stereotypów i dyskryminacji a także zinternalizowanego piętna na kształtowanie się stresu mniejszościowego. Wyjaśnił model stresu mniejszościowego i model mocnych stron osób z mniejszości płciowych oraz czym jest transfobia i uprzedzenia transfobiczne. Scharakteryzował kategorię poznawczą źródeł transfobii i jej trzy podkategorie (cechy indywidualne, czynniki zewnętrzne i wiarę w inne uprzedzenia) oraz kategorię dyskursywną źródeł transfobii w ramach której wyróżnił również trzy podkategorie (tworzenie znaczeń płci, dominację znaczeń płci i konsekwencje znaczeń płci). Doktorant dokładnie opisał ogrom trudności z jakimi mierzą się osoby transpłciowe. Odwołując się do badań światowych potwierdził występowanie przemocy i dyskryminacji w instytucjach publicznych i urzędach, w środowiskach szkolnych, pracy zawodowej i opieki zdrowotnej a także niewłaściwe traktowanie przez osoby bliskie – rodzinę, przyjaciół. Wyjaśnił, że transseksualizmowi i transfobii nierzadko towarzyszą: obniżony nastrój, lęk, zaburzenia ze spektrum autyzmu, zaburzenia psychotyczne, osobowości, odżywiania, nadpobudliwość psychoruchowa, uzależnienia od alkoholu, leków i substancji psychoaktywnych a nawet tendencje samobójcze i samookaleczanie się. Podał wskaźniki potwierdzające występowanie zaburzeń w populacji osób transpłciowych i ocenił je jako wyraźne. Zwrócił uwagę, że wspomniane zaburzenia może nasilać brak akceptacji własnego ciała i trudności w dostępie do interwencji hormonalnej, rezygnacja z zachowań prozdrowotnych oraz poczucie wyizolowania, osamotnienia, a także niestabilna sytuacja zawodowa i finansowa. Z kolei za ochronne i odpowiedzialne za wzrost poczucia dobrostanu przyjął: akceptację i dumę ze swojej tożsamości mniejszościowej, orientację sprawczą, poczucie własnej skuteczności, wsparcie społeczne od rodziny i przyjaciół oraz korzystanie z terapii hormonalnej.

Zaprezentowane, w rozdziałach teoretycznych, treści zostały przemyślane i właściwie uporządkowane. Doktorant wykazał się doskonałą znajomością tematu transpłciowości, tranzycji i transfobii oraz problemów z nimi związanych. Jego wiedza jest rzetelna i ma charakter interdyscyplinarny. Tą część należy uznać za bardzo wnikliwe wprowadzenie do badań własnych.

Treści dotyczące planowania i realizacji projektu badawczego zostały zawarte w rozdziale 4 i 5

W rozdziale 4 – Problematyka badań własnych - Doktorant przedstawił złożone i wieloaspektowe ujęcie trzech szczegółowych celów badawczych, w których przedmiotem analiz był bogaty zestaw zmiennych, które określił jako indywidualne. Zakwalifikował do nich:

intensywność dysforii płciowej, poczucie psychicznej kobiecości i męskości, zmienne osobowościowe i samoocenę, strategie radzenia sobie z transfobią, okres funkcjonowania w roli płciowej zgodnej z tym jak jednostka się identyfikuje, poziom ujawnienia swojej transpłciowości, spostrzegane wsparcie społeczne, style ustosunkowań interpersonalnych, umiejętności interpersonalne. Nie uważam za właściwe identyfikowanie spostrzeganego wsparcia społecznego, stylów ustosunkowań interpersonalnych i umiejętności interpersonalnych jako zmiennych indywidualnych? Czy nie powinny być one potraktowane jako relacyjne?. Natomiast, okres funkcjonowania w roli płciowej zgodnej z tym jak jednostka się identyfikuje - jako zmienna formalna. Taki podział zmiennych byłby bardziej precyzyjny i ułatwiłby porządkowanie i interpretację bardzo bogatych wyników badań.

Do każdego z poddanych trzech celów Doktorant sformułował 37 pytań szczegółowych. Podał, że badania mają charakter eksploracyjny (s.177), a jednak podjął się sformułowania hipotez badawczych. Przedstawił 6 hipotez głównych i aż 40 szczegółowych. Przewidywane zależności między badanymi zmiennymi ujął w postaci dobrze zaprojektowanego modelu badawczego (rys.4, s 190).

Do badań zastosował odpowiednie narzędzia badawcze. Były to: Skala Spostrzeganey Transfobii, Skala Zinternalizowanej Transfobii, Inwentarz Spostrzeganego Poziomu Dysforii Płciowej i Kwestionariusz Radzenia sobie z Transfobią - w opracowaniu własnym Doktoranta, a także Inwentarz Płci Psychologicznej w adaptacji polskiej A. Kuczyńskiej, Inwentarz Osobowości (TiPi) w adaptacji polskiej A. Sorokowskiej i współautorów, Skala Samooceny Rosenberga w adaptacji M. Laguny i współautorów, Test Umiejętności Interpersonalnych w polskim przekładzie L. Jandy, Skala Ustosunkowań Interpersonalnych J. Stanika, Berlińskie Skale Wsparcia Społecznego, w polskiej adaptacji A. Łuszczynskiej i współpracowników. W sumie do badań zastosował aż 10 narzędzi, w tym cztery konstrukcji własnej.

Na uznanie zasługuje liczna grupa osób badanych oraz uwzględnienie jej zróżnicowania. Do analizy wyników Doktorant wykorzystał arkusze zebrane od 338 osób badanych. Wśród uczestników badań było 43,5%, którym przypisano przy urodzeniu płęć męską i 56,5%, z przypisaną przy urodzeniu płcią żeńską. Najwięcej osób identyfikowało się jako transmężczyzna (40,6%) i transkobieta (33,7%). Ogólnie ujmując 20,4% wykazało niebinarną, a 76,6% binarną tożsamość płciową.

Doktorant opisał procedurę badawczą, która obejmowała kryteria włączenia do badań oraz bezpośredni i zdalny kontakt z uczestnikami badań. Taką mieszaną procedurę uzasadnił specyfiką osób badanych oraz trudnym do nich dostępem. Należy zaznaczyć, że projekt

badawczy uzyskał zgodę Komisji Etyki Badań Naukowych Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego.

Do zweryfikowania hipotez dobrał odpowiednie metody statystyczne. Były to: analizy korelacji Pearsona, Spearmana, Kendalla, Gamma, analizy mediacji i testy różnic.

Analiza wyników została bardzo starannie przeprowadzona. Doktorant uporządkował je w sześciu podrozdziałach empirycznych. Zrealizował zaplanowane cele odpowiadając na pytania badawcze oraz weryfikując wszystkie hipotezy. Wyniki odnoszą się do zależności w obszarze analizowanych zmiennych oraz zróżnicowania w obrębie grupy badanej. Ogólnie ujmując dotyczyły one: - oceny zależności między poziomem spostrzeganej transfobii i poziomem zinternalizowanej transfobii a indywidualnymi właściwościami osoby transpłciowej; - oceny czy strategie radzenia sobie z transfobią, zmienne osobowościowe, doświadczana dysforia płciowa, poczucie psychicznej kobiecości, poczucie psychicznej męskości, poczucie wsparcia, samoocena, umiejętności interpersonalne, stosowane style interpersonalne i poziom ujawniania swojej transpłciowości mediują związek między spostrzeganą transfobią a zinternalizowaną transfobią; - wskazania na wsparcie społeczne jako mediatora relacji między zinternalizowaną transfobią a wybranymi zmiennymi indywidualnymi. Porównał również określone grupy osób tj.: osoby, którym przypisano płeć męską po urodzeniu z tymi, którym przypisano płeć żeńską po urodzeniu; osoby o tożsamości płciowej binarnej i niebinarnej; osoby, które mają diagnozę dystrofii płciowej z tymi, które takiej diagnozy nie mają; osoby, które podjęły się prawnej korekty oznaczenia płci z tymi, które jej nie podjęły; osoby, które stosują hormonalną terapię zastępczą z tymi, które jej nie stosują; osoby, które podjęły się operacyjnej korekty płci z tymi, które nie miały takiej korekty. Wspomniane porównania obejmowały strategie radzenia sobie z transfobią, poziom spostrzeganej transfobii, poziom zinternalizowanej transfobii. Wyniki są interesujące i budzą zaufanie. Zostały zaprezentowane w 137, starannie przygotowanych, tabelach i szczegółowo opisane.

Pracę kończy wnikliwa dyskusja wyników. Doktorant uwzględnił ograniczenia badań własnych, co świadczy o Jego dojrzałej i krytycznej ocenie uzyskanych rezultatów. Zwrócił uwagę, co jest szczególnie cenne, na implikacje praktyczne. Wnioski z badań są bardzo rozbudowane, co wynika ze złożoności analiz. Należy wspomnieć, że większość zmiennych miało charakter wielowymiarowy, co naturalnie poszerzało obszar analiz i interpretacji. Przeprowadzone badania są jedynymi o tak dużym zakresie analizowanych zmiennych. Wyjaśniają uwarunkowania transfobii i zinternalizowanej transfobii oraz zróżnicowanie osób badanych, co wiąże się z diagnozą transpłciowości, z płcią przypisaną po urodzeniu,

stosowaniem terapii zastępczej itd. Dlatego uważam, że Doktorant bardzo odpowiedzialnie potraktował zadanie badawcze. Na końcu pracy została zamieszczona bogata, licząca ponad 80 stron bibliografia. Stanowi ona gruntownie zebraną bazę dla opracowania podstaw teoretycznych problemu badawczego oraz wyników badań własnych Doktoranta. Należy zaznaczyć, że wśród pozycji odnoszących się do transseksualizmu przeważają anglojęzyczne, natomiast polskich autorów jest jedynie 20 z czego 9 to referaty i publikacje Doktoranta.

Niewątpliwym atutem dysertacji jest nowa i słabo eksplorowana, na gruncie polskim, problematyka. Praca poszerza wiedzę i ma istotny wkład w rozwój badań poświęconych transpłciowości i transfobii. Należy podkreślić, że są to pierwsze polskie badania obejmujące tak duży obszar zmiennych ważnych w analizie uwarunkowań transfobii i zinternalizowanej transfobii. Doktorant wykazał się samodzielnością i dojrzałością w projektowaniu i realizowaniu badań naukowych. Zweryfikowanie hipotez wymagało zastosowania odpowiednich i nowych narzędzi. Doktorant skonstruował aż cztery narzędzia, co pozwoliło na zbadanie spostrzeganej transfobii, zinternalizowanej transfobii, spostrzeganej dysforii płciowej i radzenia sobie z transfobią. Wyniki zostały właściwie opracowane pod względem ilościowym i odpowiednio zinterpretowane. Treści, ujęte w pracy, są źródłem rzetelnej wiedzy na temat transpłciowości i inspirują do dalszych badań. Drobne uwagi, jakie podałam, nie obniżają wartości pracy i jej niewątpliwie znaczących efektów. Jeśli miałabym odnieść się do słabych stron pracy, to jedynym utrudnieniem dla mnie, jako czytelnika, była jej obszerność.

Konkluzja

Stwierdzam, że przedłożona rozprawa doktorska bardzo dobrze opisuje i weryfikuje nowe i niezwykle ważne zagadnienie. Została przygotowana zgodnie ze standardami wymaganymi dla naukowego projektu badawczego. Stanowi wnikliwe i oryginalne rozwiązanie podjętego problemu. Na uwagę zasługuje doskonała znajomość wiedzy teoretycznej w danym obszarze, dobrze sformułowana koncepcja badań, umiejętność posługiwania się warsztatem naukowym oraz kreatywność badacza. Upoważnia mnie to do stwierdzenia, że oceniana dysertacja spełnia warunki wynikające z Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki określone w art. 13.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku (Dz. U. z 2017 1789 j.t. z późn.zm.). Na tej podstawie mam zaszczyt zwrócić się do Rady Naukowej Instytutu Psychologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego z wnioskiem o dopuszczenie mgr Tomasza

Jakubowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie wnioskuje o wyróżnienie rozprawy doktorskiej.

Łódź, 24.03.2023r.

1. Janicki